

A FRANCIA NYELVSTRATÉGIA

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: FEHÉR BENCE – PÁL HELÉN

Alapadatok

Érintett nyelvek: francia

Érintett országok: Franciaország

A nyelv státusa az érintett országban: A francia az ország hivatalos nyelve. Az országban (a tengerentúli területekkel együtt) a francián kívül még kb. 70 őshonos/bennszülött nyelvet beszélnek. (A pontos szám nem állapítható meg, mert – elsősorban éppen az anyaországban – sok esetben vitatott, regionális nyelvről vagy csak nyelvjárásról van szó.) Az anyaországban mintegy 10 nyelvvel számolhatunk, amelyek jelentősen háttérbe szorulnak,¹ többségük veszélyeztetett, az oktatás nyelveként igen korlátozottan 7 nyelv szerepel

A beszélőközösség mérete: 2022-ben Franciaországban 66,4 millió fő,² a világban (különböző metodikák szerint mérve) bizonytalan, de a 100 millió főt jelentősen meghaladja. A francia anyanyelvűek számáról csak becsléseink vannak, kb. 71 millióra tehető

A stratégiai dokumentum típusa: törvények, a végrehajtásukra létrehozott intézmények tevékenysége, a frankofóniát pártoló intézményrendszer elemzései

A stratégia természete: nyelvvédelem, nyelvművelés, frankofón intézményrendszer fenntartása, az államnyelv kizárólagosságának fenntartása; regionális nyelvek: korlátozott elismerés és oktatás biztosítása

A stratégia kiterjedése: rövid távú, középtávú és hosszú távú elemek

1 Bárdosi 2010: 6–7.

2 (Organisation Internationale de la Francophonie: <https://observatoire.francophonie.org/qui-parle-francais-dans-le-monde/> (letöltés időpontja: 2023. 07. 04.).

A stratégia időtartama: csak rövid távú elemeknél van meghatározva (éves ellenőrzések)

Intézkedési területek: A francia mint a köztársaság nyelve az alkotmány értelmében Franciaország karakterének és örökségének alapvető eleme. A francia az oktatás, a munkavégzés, a forgalom és a közszolgáltatások nyelve. Nyelvtörvények, hivatalos szervek felügyelik és ellenőrzik a törvény francia nyelvre vonatkozó elvárásainak betartását.³ Az állam erősen védi a francia nyelv dominanciáját az oktatásban, és nemzetközi szervezetekkel együttműködve támogatja a francia nyelvhasználatot más országokban, ahol államnyelv vagy nem államnyelv, anyanyelvként és közvetítő nyelvként egyaránt (frankofónia). A frankofónia közösséget alkotó államok kiváltságos kapcsolatban állnak egymással⁴

Felelős intézet, kidolgozó: elsősorban a Kulturális Minisztérium; Délégation générale a la langue française et aux langues de France; részlegesen számos nyelvpolitikával foglalkozó intézmény, lásd VII. Feladat- és hatáskörök

„Nyelvstratégiai mátrix”:

- a) a francia (köznyelv) lényegében nem veszélyeztetett, egyes térségekben egyenesen terjeszkedik; az anyaországban helyzetét az erősödő bevándorlás és a globalizáció nyelvi hatásai kedvezőtlenül befolyásolják, az oktatás és törvényi védelem viszont kedvezően. A stratégiai program a státus fenntartására irányul, erősen „nyelvművelő”, purista irányzatú; sajátossága, hogy nem kifejezetten az anyanyelvi beszélőket, hanem a frankofón közösséget célozza meg, tehát akik akár anya-, akár idegen nyelvként ismerik/használják a franciát
- b) nyelvjárások és kisebbségi nyelvek: közepesen vagy erősen veszélyeztetettek, a francia nyelvi egységpolitika hagyományosan a negligálásukat vagy éppen elnyomásukat preferálja, ez a tendencia csak a legutóbbi időben és részlegesen látszik oldódni.

3 Bárdosi 2010: 11–12.

4 <https://observatoire.francophonie.org/qui-parle-francais-dans-le-monde/> (letöltés időpontja: 2023. 07. 04).

Az oktatás, nyelvpolitika, jogi védelem következtében a korzikai nyelv helyzete megoldottnak tűnik, a német (elzászi, moseli frank) nyelvjárások és a breton helyzete is stabilizálható, de az oïl, oc, frankoprovanszál csoportokba sorolható regionális nyelvváltozatok, a baszk és a tengerentúli területek törzsi nyelveinek veszélyeztetettsége nem csökken.

I. A nyelv története, jelenkori állapota

1. Nyelv- és nyelvvédelem-történet

A gall (P-kelta) őslakosságú Galliát Julius Caesar hódította meg Kr. e. 58–51 közt, ettől fogva a térségben századokon át folyamatos romanizáció zajlott, kezdetben intenzív itáliai betelepülés által is. A latin nyelv valószínűleg már a Kr. u. első századokban a többség anyanyelve volt, a gall nyelv használatára utolsó adataink a 4. századból, a galliai latin dialektális fejlődésére az első adataink a 3. sz. elejéről vannak. Az 5. században germán és alán törzsek is betelepültek, 486 után a Frank Királyság egyesíti a területet, de a (déli germán) frank nyelvjárást beszélők száma az északi területeket⁵ leszámítva mindig korlátozott marad. Nagy Károly korában a Nyugat-Európa nagy részét meghódító Frank Birodalom törzsterülete. A 813-as tours-i zsinat döntése értelmében a latin helyett a nép nyelvén, az úgynevezett rusztikus román vagy gall nyelven lehetett istentiszteletet tartani a keresztény hiten lévő lakosságnak. 841-ben Nagy Károly unokái felosztották a birodalmat, majd egy évvel később Strasbourgban szövetséget kötöttek, és esküvel erősítették meg egymás fennhatóságának elismerését. Az eskü szövegét Lajos protofrancia, Károly pedig ófelnémet (ófrank) nyelven mondta el. A francia nyelvnek ez az első összefüggő írásos emléke, a nyelvtörténet az úgynevezett strasbourgi esküszövegként (Serments de Strasbourg) említi. A későbbi Franciaország és Németország önálló állami létének a kezdetét ez az eskü jelenti. 1066-ban Hódító Vilmos, Normandia hercege révén

⁵ Ezek nagyobb része jelenleg nem Franciaországhoz tartozik, így ezekre vonatkozólag ld. a belga és holland nyelvstratégiát.

(aki asszimilálódott észak-európai vikingek leszármazottja volt) a hastingsi csata után Angliába került az ófrancia nyelv regionális, normann változata. Ez a nyelv volt a 15. századig az angol királyi udvar, az arisztokrácia, a papság, a közigazgatás nyelve, azonban az alsóbb osztályok tagjai az angolt használták. Ennek is köszönhető, hogy az angol nyelv szókincsének körülbelül 60%-a francia (latin) eredetű.⁶ A 14. században, a százéves háború idején kezdődött a francia nyelv visszaszorulása Angliában. Ekkor már a nemesség is idegen nyelvként tanulta, nem „spontán (anya)nyelvként használták gyerekkortól fogva”,⁷ ezért egyre több nyelvkönyv készült a francia nyelv elsajátítására, továbbá a francia irodalmi művek angol fordításai. A francia regionális nyelvek, illetve egyre erősebben a Párizs környéki nyelvváltozat hivatalos használata Franciaországban egyre elterjedtebb lett, a 14. századtól a királyi adminisztráció már többségében ezt használta. A déli, oc nyelvjárású tartományokban erős okcitán nyelvű írásbeliség is kifejlődött, hivatali használattal és irodalmi élettel, de a 15. századtól fogva ezeken a területeken fokozatosan visszaszorult a francia nyelvvel szemben. A francia nemzeti nyelvet I. Ferenc 1539-es villers-cotterêts-i királyi ediktumának 110–111. §-a⁸ tette kötelezővé az igazságszolgáltatás és közigazgatás területén (ezt a törvényt a francia joggyakorlat a mai napig hatályban lévőnek tekinti). Ez eredendően a latinnal szemben erősítette meg a francia nyelvet, szövegezése (*en langaige maternel francoys et non autrement*) nem teszi egyértelművé, hogy a helyi regionális nyelvek használatát is tiltaná, de az elkövetkező századokban egyre inkább ebben az értelemben is alkalmazták. Ezután a francia nyelv nagy figyelmet kapott, amihez hozzájárult a Pléiade költőinek (Du Bellay, Ronsard) munkássága, és a 17. században XIV. Lajos (a Napkirály) korában fellendült irodalmi, művészeti és tudományos élet is. 1635-ben megalakult a Francia Akadémia, amely 1694-ben publikálta az első normatív

6 Bárdosi 2010: 2.

7 Bárdosi 2010: 2.

8 Ordonnance 188 de 1539. (ou «ordonnance de Villers-Cotterêts») prise par le Roi François Ier imposant l'usage du français dans les actes officiels et de justice. Enregistrée au Parlement de Paris le 6 septembre 1539. http://www.axl.cefan.ulaval.ca/francophonie/Edit_Villers-Cotterets-complt.htm (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

szótárát (*Dictionnaire de l'Académie française*). A Francia Akadémiát a mai napig a francia nyelv hivatalos kodifikálójának tekintik; az Akadémia tradicionálisan purista álláspontot foglal el, még az állami szerveknél is inkább. 1647-ben jelent meg Vaugelas nyelvművelő írása (*Remarques sur la langue française*), ez a nyelvtan és a nyelvhasználat vonatkozásában szabályozta a nyelvet. A francia nyelvi korpuszképzés tehát igen korán, Európában az elsők közt indult meg, és mára komoly eredményekre vezetett. Még az egyébként francia szemmel nem támogató regionális nyelvváltozatok kérdésében is a 20. század elejére megvalósult az összfrancia nyelvi atlasz: Jules Gilliéron, *Atlas Linguistique de la France 1902–1910*.⁹

Azonban a francia nyelv országos használata ezután még sokáig nem volt jellemző, inkább csak városi közegben, illetőleg a felsőbb néposztályokban és a helyi nyelvekkel diglossziában. Az 1806-os népszámlálás adatai szerint a lakosság 25%-a okcitan, 7,4%-a frankoprovanszál nyelvű volt, de a népesség több mint felét kitevő *oïl* beszélők nagyobb része sem az irodalmi franciát, hanem a regionális változatokat használta. J. Gilliéron adatai szerint a 20. sz. elején a gyermekek 12%-a nem képes beszélni „franciául”.

A francia nyelv tudatos terjesztését és a regionális nyelvek visszaszorítását az állam a francia forradalom idején kezdte meg, és onnantól fogva mindmáig kitart emellett. A jakobinus diktatúra idején minősítik a kodifikált franciát „*langue nationale*”-nak, a nyelvváltozatokat pedig (ugyanúgy a gyarmatok néger nyelvét, tehát a kreol változatokat is) ma egészen ijesztő vehemenciával támadják, mint az *ancien régime* emlékét és támogatóját (!), sőt az *extirper* ’kiirtani’ igét használják. Henri-Baptiste Grégoire 1793-as jelentése a Konventnek erre tesz javaslatot (adatai szerint az akkor 28 milliós lakosságból 6 millió egyáltalán nem, 6 millió csak nagyon korlátozottan érti a francia nyelvet; természetesen a többi 16 millió esetében is – ha egyáltalán az arány valós és nem szépít – főleg diglossziáról beszélhetünk). A Konvent ennek és a hasonló támadásoknak hatására több intézkedést is hoz: 1794. január 27-én kötelezővé

9 Jules Gilliéron et Edmond Edmont, *Atlas linguistique de la France*. Champion, Paris, 1902–1910, 9 vol., supplément 1920. Ma már online kutatható: <http://lig-tdcge.imag.fr/cartodialect5/#/> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

teszi a franciaoktatást a breton és okcitan vidékeken, június 4-én elfogadja a Grégoire-jelentést,¹⁰ majd november 17-én a népiskolai rendszer felállításáról szóló – egyébként természetesen szükséges és előremutató – rendeletben is úgy rendelkezik: „az oktatás francia nyelven történik, a népnyelvet nem lehet használni csak közvetítő eszközként.”¹¹

A közigazgatásban és az oktatásban¹² tehát a regionális nyelveket már a 19. században is végig mellőzik, majd miután az 1882. március 28-i oktatási törvény (Jules Ferry-törvény) általánosan kötelezővé teszi az iskolai oktatást,¹³ megvalósul, hogy minden francia állampolgárt rákényszerítenek, hogy az oktatásban megtanulja a franciát (és sokszor brutális büntetésekkel és megszégyenítéssel ráveszik, hogy elhagyja a népnyelv használatát).¹⁴ A 20. században így tehát a francia nyelv használata általánossá válik, a diglosszia egyre csökken és a helyi nyelvváltozatok megindulnak a kihalás felé.

A francia abszolutizmus fénykorában a francia nyelv az európai nemzetközi érintkezés nyelve is lett, egyre erősebben a latin helyett: a francia nyelv a tudást és az eleganciát testesítette meg, az európai királyi udvarokban, a felsőbb társadalmi rétegben, és az értelmiség körében a francia volt a társalgás nyelve, és számos korabeli mű íródott franciául. Ez a hatás csúcspontját I. Napóleon alatt

10 Henri Grégoire: Rapport sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française. Convention nationale, 1794. „Jelentés a nyelvjárások megsemmisítésének és a francia nyelv használata általánossá tételének szükségességéről és eszközeiről”. https://fr.wikisource.org/wiki/Rapport_sur_la_nécessité_et_les_moyens_d'anéantir_les_patois_et_d'universaliser_l'usage_de_la_langue_française (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.). Ennek persze a gyakorlatban ellentmond, hogy ugyanezekben a hetekben az irodalmi francia nyelv fejlesztésével is foglalkozó Akadémiákat is megpróbálják likvidálni, mint a régi rendszer támogatóit.

11 27 brumaire an III. Décret relatif à la constitution des écoles primaires. https://www.persee.fr/doc/inrp_0000-0000_1992_ant_5_1_1723 (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.); Leclerc 2013, 7.2.3–4.

12 A 19. század oktatási törvénykezését ld.: André Chervel – Pierre Coll: L'enseignement du Français à l'école primaire – Textes officiels. Tome 1: 1791–1879. Paris: Institut national de recherche pédagogique, 1992.

13 Loi du 28 mars 1882 portant sur l'organisation de l'enseignement primaire. <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006070887> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

14 Nolan 2011: 96.; Nagy 2019: 89.

érte el, az ő bukása után fokozatosan csökkent, de a nemzetközi diplomácia nyelve az egész 19. században jórészt a francia maradt.

A francia nyelv terjesztéséhez a 16. századtól kezdve a francia gyarmatosítás is hozzájárult. A 17. században szerepük volt a francia Kanada létrejöttében, megjelentek a Mississippi völgyében (a későbbi Louisianában), Martinique-on, Guadeloupe-on, Guyane-ban, az Indiai-óceánon (Réunion és Mauritius szigete) és Afrikában (Szenegál) is. Az ekkor szerzett területek egy részét Franciaország a 18. században elveszítette, de a francia nyelv használata, sokszor a helyi kreol mellett, megmaradt. Az afrikai kontinensen, Ázsiában és az óceániai szigetvilágban a francia nyelv és kultúra a franciák 19. századi gyarmatosítási és misszionáriusi tevékenysége következtében terjedhetett el. Azonban a 20. század elejére Anglia és az Egyesült Államok politikai és gazdasági hatalma megnövekedett, ezért az angol nyelv nagyobb szerepet kapott a gazdasági, pénzügyi és a diplomáciai élet területén is, mint a francia. A második világháború után a tudományos élet nyelvében is dominánsabb lett az angol.

Napjainkban a francia számos nagy nemzetközi szervezet (például ENSZ, UNESCO, NOB, NATO, Arab Liga, Európai Parlament, Interpol, Hágai Nemzetközi Bíróság) egyik hivatalos nyelve, munkanyelve vagy úgynevezett „hídnnyelve” (*langue pivot*), a Vatikán a latin mellett a diplomáciai kapcsolatok nyelveként használja.¹⁵

1966-ban De Gaulle tábornok kezdeményezte a francia nyelv legfelső tanácsának (*Haut Comité de la langue française*) intézményét. Ettől kezdve a hivatalos francia politika állandó törekvése a francia nyelv nemzetközi kisugárzásának megtartása és növelése a különféle világi és vallási szervezetek hathatós segítségével (pl. *Alliance française*, *Organisation internationale de la Francophonie*, *TV5*, *Œuvres catholiques*).¹⁶

Érdekes, Európában elég egyedi vonása a francia nyelvpolitikának, hogy hagyományosan nem a francia anyanyelvűeket, hanem az ún. *frankofónokat* tekinti célcsoportjának. A frankofónokra több, árnyalataiban különböző meghatározás

15 Bárdosi 2010: 5–6.

16 Bárdosi 2010: 6.

létezik,¹⁷ ez természetesen azt is befolyásolja, mekkorának tekintjük a létszámukat. Frankofónnak tekinthető az, aki képes a francia nyelvű kommunikációra, szűkebb meghatározás szerint, „akik többé-kevésbé rendszeresen és többé-kevésbé normatív módon kommunikálnak ezen a nyelven”.¹⁸ A francia nyelvstratégia hatálya így elvileg kiterjed más országok francia anyanyelvű lakosságára (Kanada, Belgium, Svájc és számos egyéb szórvány a világban), de a volt francia gyarmatoknak a francia nyelvet érintkezési vagy hivatalos nyelvként használó lakosságára (ezek teszik ki a frankofónoknak mintegy 50%-át), sőt azokra a külhoni emberekre is, akik iskolai oktatásban kielégítően megtanulnak franciát.¹⁹ Az ODSEF²⁰ 327 millió frankofónt tart számon a világon,²¹ ezzel a francia a világ 5. legtöbb személy által beszélt nyelve lenne, ezek a számítások azonban elég nyilvánvalóan túlzottak.²²

A frankofónia a frankofón államközösség intézményrendszerét is jelenti. A „Frankofónia (hivatalosan: Frankofónia Nemzetközi Szervezete) a francia nyelvet használó országok és kormányok nemzetközi szervezete. (Hivatalos neve franciául: Organisation Internationale de la Francophonie – rövidítve: OIF; angolul: International Organisation of French-speaking Communities.) A tagországokat összekötő kapocs a francia nyelv és a szervezet által hirdetett

17 Wolff 2014: 8., 13.

18 Bárdosi 2010: 6.

19 Ezért aztán frankofónok Magyarországon is vannak, létszámukról különböző számítások szerint különböző adatok vannak, a magyar népszámlálások adatain alapuló ezek közül kifejezetten konzervatív (2011-es adat: 86 575; a 2022-es adat jelenleg még nem ismert; Marcou–Richard–Wolff 2022: 100. becslései 183 985 és 113 216 közé esnek, külön érdekesség, hogy a 2011-es magyar népszámlálásra hivatkozva 117 121 főről beszélnek). Mindebből arra is lehet következtetni, hogy a francia nyelvstratégiai vizsgálatok milyen arányban becsülik felül a frankofónok létszámát külföldön. Elviekben tehát a francia nyelvstratégia a franciául megtanuló magyarokra is irányul!

20 Observatoire démographique et statistique de l'espace francophone. www.outils-odsef-fss.ulaval.ca/francoscope, <https://outils-odsef-fss.ulaval.ca/francoscope/tab/tab.html> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

21 2022-es adatok szerint. <https://observatoire.francophonie.org/wp-content/uploads/2022/03/Francophones-stats-par-pays-2022.pdf> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

22 Bárdosi (2010: 6.) becslése szerint „Mintegy 100–120 millió tényleges frankofónról beszélhetünk, akik rendszeresen és természetes módon (anyanyelvi szinten) használják a franciát”. Wolff (2014: 8.) becslése a kettő közt áll: 273,8 millió.

alapértékek tiszteletben tartása. Jelenleg 50 ország a szervezet tagja, kettő társult tag és 13 ország – köztük Magyarország – megfigyelői státussal vesz részt a szervezet munkájában. (A megfigyelők később rendszerint teljes jogú taggá válnak.) A felvételnek nem feltétele, hogy a francia anyanyelv vagy hivatalos nyelv legyen az adott országban. A feltétel az, hogy a francia kiemelt helyet foglaljon el az oktatásban („langue d’enseignement privilégiée”). A tagállamok közül jelenleg 29-ben hivatalos nyelv a francia, ennél valamivel kevesebb országban, főként afrikai országokban számít második anyanyelvnek.”²³

A francia mint anyanyelv jelen van nem csupán az Európai Unió országai-ban, hanem mind az öt világrészen.²⁴ Franciaországban a francia anyanyelvűek számát csak igen pontatlanul lehet megbecsülni, statisztikai becslések szerint 2007-ben a lakosság 87,2%-át, 2016-ban 85,9%-át tették ki,²⁵ a tendencia alapján mára 85% alá eshetett az érték. Ennek alapján 2007-ben 55,8 M francia anyanyelvű lakos volt feltehető, 2016-ban 57,1 M, jelenleg kb. 57,8 M. Ez a statisztika valószínűleg torzít, hiszen a folyamatos bevándorlás dacára nagy ütemben növekvő francia népességet feltételez,²⁶ vélhetőleg a 2007-es adathoz képest a francia anyanyelvűek száma valójában nem növekedett, esetleg fogyott is.

Jóval megbízhatóbb adatokkal rendelkezünk más országok francia anyanyelvű lakosságáról. Ezek nagyobb létszámban az alábbi táblázatban olvasható országokban élnek:

23 Varga 2007.

24 Megjegyzendő, hogy Franciaországnak vannak tengerentúli département-jai és területei, amelyek ily módon az Európai Unióhoz tartozó térségek nem Európában, részben francia anyanyelvű és szinte egészében frankofón népességgel, s ezek a francia statisztikákon belül szerepelnek. Ebben az értelemben tehát az EU-ban beszélt nyelvek közt van néhány tucat igen kis létszámú és sérülékeny közösség által beszélt dél-amerikai indián és óceániai nyelv is.

25 <https://www.gesis.org/en/missy/metadata/AES/2007/Cross-sectional/original#2007-Cross-sectional-MOTHTONG1> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.), https://www.gesis.org/en/missy/metadata/AES/2016/Cross-sectional/thematic#2016-Cross-sectional-LANG-MOTHER1_tab0 (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

26 Már 2014-es adatok szerint a lakosság 8,9%-a bevándorló, tehát a francia és nem francia anyanyelvű honos lakosság (beleértve a tengerentúli megyék őslakos népességét, a franciaországi nyelvi kisebbségeket és bevándorlók már Franciaországban született gyermekeit is!) akkor összesen 59,9 M-t tett ki. (Vö. <https://www.insee.fr/en/statistiques/> – letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

Európa		
Ország, térség	A francia anyanyelvű lakosság lélekszáma	Megjegyzés
Svájc	1,55–2,05 M ²⁷	6 francia kanton + kb. 100E fős kisebbség Bern kantonban
Belgium	3,7 M ²⁸	Vallónia és Brüsszel
Olaszország	0,1 M ²⁹	Valle d'Aosta
Luxemburg, Monaco, Andorra	< 0,1 M ³⁰	
Amerika		
Kanada	7,1 M ³¹	Québec, kisebbségben New Brunswick és Ontario
USA	0,2 M ³²	Louisiana
karibi térség	> 0,1 M ³³	Haiti, Guadeloupe, Martinique, St.Martin, St.Barthélemy

2. táblázat, A Franciaországon kívüli országok francia anyanyelvű lakosságának lélekszáma

- 27 <https://www.bfs.admin.ch/bfs/de/home/statistiken/bevoelkerung/sprachen-religionen.gnpdetail.2023-0422.html> hivatalos statisztikai adatai: a lakosság 23,2%-a (a francia zónában 99,4%-a) otthonában használja; ettől eltér Marcou–Richard–Wolf (2022: 88.) adata, akik szerint 17,5% anyanyelvi beszélő.
- 28 Id. részletesen a belga nyelvstratégia adatait.
- 29 Beleértve a frankoprovenszál anyanyelvűként nyilvántartottakat is (gyakorlatilag ez azonos a svájci francia patois-val). Részletesen ld. az olasz nyelvstratégiát; Valle d'Aosta tartományban a francia anyanyelvűek széles körű nyelvi autonómiával rendelkeznek.
- 30 E törpeállamok szinte egészében frankofónok (Luxemburg ld. luxemburgi nyelvstratégia, Monaco ld. olasz nyelvstratégia I., III. kötet), viszont az anyanyelvi beszélők száma alacsony, Monacóban 28%-ra becsülik (ez még mindig 10 000 körüli abszolút létszám), a többi országban 6-7% lehet.
- 31 <https://www150.statcan.gc.ca/t1/tbl1/en/tv.action?pid=9810036401>
- 32 2000-es adat szerint, azonban a helyi francia anyanyelvű (cayun) lakosság beolvadása, minden nyelvi védelem híján, rendkívül gyors, így mára a tényleges létszám már vsz. csak ennek töredéke.
- 33 A frankofónok létszáma 5,6 M (Francophones-stats-par-pays-2022.pdf (francophonie.org) alapján); francia alapú kreolt beszél anyanyelveként mintegy 11 M fő, legnagyobb részét Haitin. Csak egy töredékük nem kreol, hanem francia anyanyelvű, de Haitin a pontos arányt képtelenség megállapítani (kisebb, mint a Francia Antillák többi szigetein).

Összesen tehát világszerte kb. 71 M fő francia anyanyelvű népességet tételvezhetünk fel (kis létszámú afrikai és óceániai szórványt leszámítva).

A frankofónok a lakosság százaléka alapján, a 2022-es adatok szerint:

Ország	A frankofónok aránya a teljes lakossághoz képest
Franciaország	98% (a tengerentúli területekkel együtt 97%)
Vallónia – Brüsszeli Szövetség	98% (egész Belgiumot tekintve 75%) ³⁴
Monaco	97% ³⁵
Québec	93% (egész Kanadát tekintve 29%)
Luxemburg	92% ³⁶
Mauritius	73% ³⁷
Andorra	70%
Svájc	67% ³⁸
Gabon	65%
Kongó	61%
Seychelle-szigetek	53%
Tunézia	52%
Kongó (Demokratikus Köztársaság)	51%

3. táblázat³⁹, A frankofón népesség aránya

34 A Belgiumban alkalmazott francia nyelvstratégiát ld. belga nyelvstratégia.

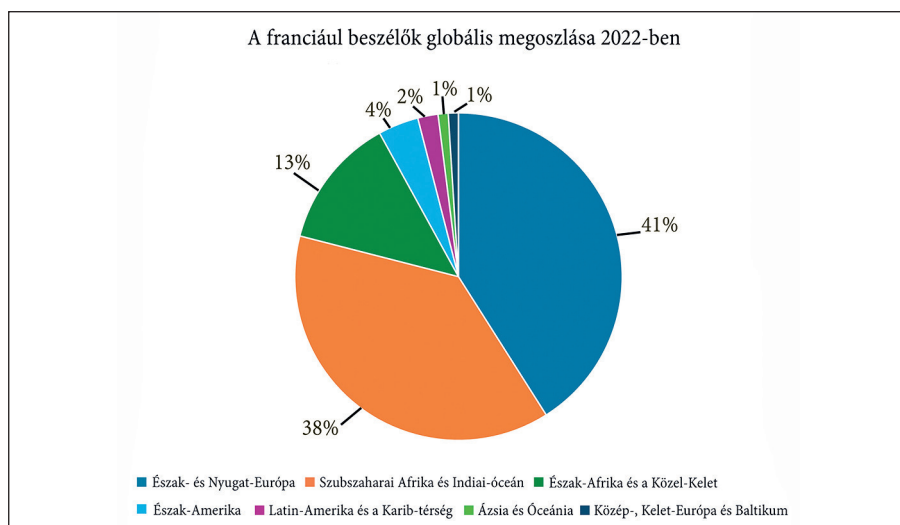
35 Monacóban jelentős diglossia van, az őslakosság beszélt nyelvváltozata, a *monégasque* egy ligur jellegű nyelvjárás, vagyis egyáltalán nem francia. Ld. bővebben az olasz nyelvstratégiát, I. (III. kötet).

36 Luxemburgban többnyire nem anyanyelvi nyelvhasználatról van szó. Részletesebben ld. a luxemburgi nyelvstratégiát (III. kötet).

37 926E fő, ebből mintegy 4% francia anyanyelvű is. Más becslések szerint a lakosság kb. 90%-a frankofón. A többség anyanyelve a mauritiusi kreol, ami francia alapú kreol nyelv, tehát őket bizonyos joggal lehet mind a francia beszélők közé sorolni.

38 2016-os adatok szerint a svájci lakosság 17,5%-a francia anyanyelvű (Marcou–Richard–Wolf 2022: 88.). A többiek frankofónnak minősülnek, azaz az oktatási rendszerben megismertedtek a francia nyelvvel és/vagy második nyelvként beszélnek. Svájcban belül hat kanton többségi francia anyanyelvű, azonkívül jelentős francia kisebbség található Bern kantonban is. A Svájcban alkalmazott nyelvstratégiát részletesen ld. svájci nyelvstratégia (III. kötet).

39 Forrás: <https://observatoire.francophonie.org/qui-parle-francais-dans-le-monde/> (letöltés: 2023. 07. 04.).

1. diagram⁴⁰

2. Dialektusok és regionális nyelvek

Franciaország esetében a dialektusok és regionális nyelvek is fontos részei az ország történelmének. Az újlatin nyelvek kialakulásának folyamata során a mai Franciaország egész területén latin alapú regionális nyelvjáráások fejlődtek ki, ezek tehát nem a francia nyelv területi differenciálódásának eredményei, de Franciaország középkori széttagoltsága kedvezett az elkülönülésüknek; egyes regionális nyelvek kölcsönös érthetősége lényegében hiányzik. Hagyományosan ezeket mégis a francia dialektusainak tekintették, francia kifejezéssel *patois*-nak (ma e kifejezés használatát egyre inkább igyekeznek kerülni, mivel pejoratív értelmet tulajdonítanak neki). A modern nyelvészetben egyre inkább az a tendencia, hogy önálló regionális nyelvnek tekintsek. Három fő regionális nyelvjáráscsoportra oszlanak: az *oïl* (Észak-Franciaország és Vallónia), az *oc* (Dél-Franciaország) és a kettő közt bizonyos fokig átmeneti helyzetű

⁴⁰ Forrás: Organisation Internationale de la Francophonie.
<https://observatoire.francophonie.org/qui-parle-francais-dans-le-monde/> (letöltés: 2023. 07. 04.).

frankoprovenszál/arpitán (Közép-Kelet-Franciaország, francia Svájc, Valle d'Aosta). Cerquiglini és nyomában a francia politikai gondolkodás az *oïl* nyelvjáráásokat általában önálló regionális nyelveknek, az *oc* nyelvjáráásokat egy nagy regionális okcitán nyelv változatainak tekinti.⁴¹

Az *oïl* nyelvjáráások közül az írásbeliségben és az állami adminisztrációban a Párizs-környéki korán háttérbe szorította a többit, ez lett a francia irodalmi nyelv alapja (már az ófrancia korszak végére), így az *oïl* nyelvjáráások lényegében írásbeliségen kívüliek, hasonlóképpen a frankoprovenszál nyelvjáráások is. Az *oc* nyelvjáráásoknak már a középkorban gazdag irodalmi nyelve fejlődött ki (okcitán nyelv),⁴² az újkorban azonban ez gyors ütemben lehanyatlott. Ennek dacára az okcitán nyelvnek van irodalmi normája (és többféle, egymással vetélkedő helyesírási normája).

Franciaország területén ezen kívül más újlatin nyelvek is őshonosak: a Kelet-Pireneusok vidékén katalán, Korzikán korzikai (a 20. sz. végéig ezt az olasz nyelv dialektusának tekintették), illetve főleg az ország határvidékein germán nyelvek is (elzászi és moseli német,⁴³ flamand), a kelta (breton) nyelv, továbbá a baszk is megtalálható. Elmondható, hogy „nem kevesebb, mint tíz nyelv vagy nyelvjárástípus élt és él még ma is – természetesen jelentősen háttérbe szorulva az egységes nemzeti nyelv mögött”.⁴⁴ Másfelől franciaországi regionális nyelveket más európai országokban is beszélnek vagy beszéltek: *oïl* nyelvjáráásokat Belgiumban (vallon), és a legutóbbi időkig a Csatorna-szigeteken is (mára azonban itt lényegében kihaltak), frankoprovenszál nyelvjáráásokat

41 Cerquiglini 1999: 5.

42 Gyakran provanszál néven említik, szoros értelemben azonban a provanszál csak az *oc* nyelvnek Provence tartományra jellemző regionális változata.

43 Az elzászi német egy alemann nyelvjárás, amelynek önálló nyelvisége vitatható, Franciaországban mindenesetre a nyelvpolitika következetesen annak veszi. Ugyanez mondható a középfrank moseli nyelvjárásról (más francia terminussal: *francique*). Mindkettő Elzász-Lotharingia területén van használatban, ez a régió csak 1648-tól tartozik Franciaországhoz, így a francia nyelvpolitika némi késéssel érvényesült területén, a forradalomig a német nyelv megőrizhette pozícióit (Nagy 2019: 72.), ráadásul átmenetileg kétszer is visszacsatolták Németországhoz (a Német Császárság és a II. világháború idején), amikor természetesen a német vált újra államnyelvvé. Elzász nyelvi helyzete tehát sokáig nem volt stabil, más oldalról a francia hatóságok németellenes túlkapásai is néha kirívóak voltak.

44 Bárdosi 2010: 6–7.

Svájcban és Olaszországban, az utóbbi helyen ezeknek hivatalos státusuk is van, oc nyelvjárásokat pedig igen kis nyelvközösségek Spanyolország és Olaszország (Piemonte tartomány) Franciaországgal határos részén (e helyeken ezeknek is hivatalos státusuk van).

A 18. században Párizs földrajzi, gazdasági, katonai, vallási és oktatási szempontból is kiemelt szerephez jutott, továbbá az Akadémia is a francia nyelv érdekében tevékenykedett, ezért a városokban egyre inkább elterjedt a francia nyelv. Ennek ellenére a francia forradalomig a lakosságnak csupán kis része volt képes francia (irodalmi) nyelvű kommunikációra, a nagy többség csak a helyi regionális nyelvváltozatot beszélte. A 18. század végén politikai okok is közrejátszottak abban, hogy a társadalom tagoltságát jelképező nyelvjárási különbségeket meg akarták szüntetni, ezért már az alapfokú oktatásban is francia nyelvű oktatást szerettek volna elérni. A középiskolai tanárok képzésére 1794-ben létrehozták a francia oktatási rendszer elit intézményét, az *École Normale Supérieure de la rue d'Ulm* tanárképzőt. Az intézkedések hatására emelkedett a franciául tudók száma. A nyelvjárások egyre inkább háttérbe szorultak, ehhez pedig a városok, az ipar, a közlekedés és az információcsere is hozzájárult. 1880 és 1886 között bevezetették az ingyenes, kötelező és világi iskolarendszert, ennek középpontjában természetesen a francia nyelv oktatása állt. A 20. században először az írott, majd az elektronikus sajtó is egységesítő tényező volt a francia nyelv terjedésében. „Egyes földrajzi régiókban – életkortól és nemtől függően változó mértékben – a regionális és tájnyelvek többnyire a köznyelv mellett másodlagosan, sokszor már csak a megértés szintjén, elsősorban a családon belüli érintkezésben fordulnak még elő.”⁴⁵

A regionális nyelvek helyzete Franciaországban és Svájcban rendkívül veszélyeztetett, beszélőik száma drasztikusan csökken a köztársasági Franciaországban folyamatosan alkalmazott erős egységesítő nyelvpolitika és oktatás hatására, presztízsük nagyon alacsony, a generációk közötti átadás nem látszik biztosítottnak. Pontos adatok a beszélők létszámáról nem ismertek, csak nagyon tág

45 Bárdosi 2010: 7.

határok közti becslések, mindenesetre elterjedt feltételezés, hogy mindhárom nagy nyelvjáráscsoport anyanyelvi beszélőinek létszáma mára 1 millió alá esett.

Napjainkban „a hivatalos nyelvpolitika – legalábbis a nyilatkozatok szintjén – rugalmasabbá vált, a regionális nyelvek oktatása, a regionális rádiók és televíziók regionális nyelvű műsorai máig sokkal inkább a túrt, mint a támogatott kategóriába tartoznak. Franciaország Szlovákia mellett hosszú éveken át nem írta alá a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartáját, amelyet végül 1999. május 7-én írt alá. Mivel ez az aktus Franciaország esetében – beleértve a tengerentúli megyéket és egyéb területeket is – a Bernard Cerquiglini⁴⁶ által készített jelentés szerint 75, a francia kulturális örökség részét képező nyelv vagy regionális nyelv létezésének elismerését és azok védelmét jelentette volna (szemben a francia alkotmány 2. cikke által még ma is kizárólagosan elismert francia nyelvvel), a kérdésről roppant éles viták folytak a parlamentben és az újságok hasábjain is. A Francia Alkotmánybíróság 1999-ben alkotmányellenesnek nyilvánította a Chartát,⁴⁷ így a ratifikációja máig elmaradt.⁴⁸ A Charta ugyanis a regionális nyelvek rendszeres használatát várja el az oktatásban, az igazságszolgáltatásban, a közigazgatásban, de a parlamentben is. Azonban ez ellentétes a hivatalos francia nyelvpolitikával, amely az „egy nemzet, egy nyelv” jelmondatban fejeződik ki. A Franciaországra nehezedő nyomás miatt a jelenleg érvényben levő alkotmány szövegébe, a területi közösségekről szóló rész 75-1. cikkébe beillesztették a következő mondatot: „A regionális nyelvek Franciaország örökségének részét képezik.”⁴⁹ 2001-ben rendeleti úton létrehozták a regionális nyelvek akadémiai tanácsát.⁵⁰

46 Cerquiglini 1999.

47 Bárdosi 2010: 8.

48 Décision 99-412 DC – 15 juin 1999 – Charte européenne des langues régionales ou minoritaires – Non conformité partielle.
<https://www.legifrance.gouv.fr/cons/id/CONSTEXT000017667958?isSuggest=true> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

49 Bárdosi 2010: 8.

50 Décret n° 2001-733 du 31 juillet 2001 portant création d'un conseil académique des langues régionales, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000590638> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

A regionális nyelvek oktatásban való megjelenésének a jakobinus diktatúra óta fennálló totális tilalmát először az 1951. évi ún. Deixonne-törvény oldotta fel.⁵¹ Ez azonban nagyon szűk kereteket szabott, és csupán a breton, baszk, katalán és okcitán nyelvet nevesítette. Noha állami oldalról a törvényt nem követte érdemi intézkedés, idővel főleg a breton, baszk, korzikai térségekben a helyi szervek egyre inkább kihasználták lehetőségeit; a nyelvjárásnak tekintett regionális nyelvhasználat nem sokat profitált belőle. Jóval később születtek végrehajtási utasítások, melyek legalizálták a nyelvvoktatást a korzikai, polinéziai és melanéziai nyelveken.⁵²

Jelenleg bármilyen szinten elismert jogi státusa a következő regionális nyelveknek van: korzikai, breton,⁵³ baszk, katalán, okcitán (regionális nyelvoktatás tárgyai 1951 óta), elzászi német,⁵⁴ Francia Polinéziában: tahiti, marquesasi, paumoto és mangareva,⁵⁵ Új-Kaledóniában: kanak nyelvek.⁵⁶ A 84-747. tv. értelmében Guadeloupe, Guyane, Martinique és Réunion tengeren túli régiók saját kompetenciájukban alkalmazhatják a regionális nyelveket kulturális/

51 51-46. tv. a helyi nyelvek és nyelvjárások oktatásáról. <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000886638> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.). A 2000-549. sz. rendelettel hatályát veszítette.

52 1974. évi 74-33. rendelet (<https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000328661> – letöltés időpontja: 2023. 09. 21., Korzikára vonatkozik), 1981. évi 81-553. rendelet (<https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000703750> – letöltés időpontja: 2023. 09. 21.), 1992. évi 92-1162. rendelet (<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000709907> – letöltés időpontja: 2023. 09. 21.). Az oktatási rendelkezéseket összefoglalja a 2000. évi Oktatási törvénykönyv (https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006525373/2000-06-22 – letöltés időpontja: 2023. 09. 21.), amely e nyelveken kívül még Elzászt nevesíti és a jelnyelv oktatását; lehetőséget nyújt a bilingvis oktatásra és a helyi közösség általi finanszírozásra.

53 Ld. a függelék a breton nyelvstratégiáról.

54 Az elzászi német nyelv gyorsan oktathatóvá vált a Deixonne-törvény után (amely mintegy megfeleltetett róla): az 52-1347. rendelet rendelkezik róla. Regionális nyelvoktatás tárgya az Oktatási törvénykönyv szerint (L312-11-2. §). Gyakorlatban ma már elég jelentős számban van elzászi német és minimális számban moseli német (középfrank) nyelvvoktatás.

55 2004-192. tv. Francia Polinézia autonómiájáról, 57. § <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000435515> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

56 Pontosabb specifikálás nélkül: 99-209. tv. 205. § a kulturális örökségről, 92-1162. rendelet az oktatásról.

oktatási téren (itt a helyi, francia alapú kreol nyelvek jöhetnek szóba), de ezzel a lehetőséggel nemigen élnek.⁵⁷

A regionális nyelvek közül bizonyos fokú saját tervezés és elkülönülő politika figyelhető meg a bretonnál (ld. függelék) és a korzikainál. A korzikai (*corsu*, franciául: *corse*) voltaképp középosasz jellegű regionális nyelv vagy inkább nyelvjárás, főleg politikai okból tekintik önálló nyelvnek – a francia hódítás (1769) előtt jórészt az irodalmi olasz nyelv szerepelt kvázi hivatalos funkcióban. Korzikán majdnem egy századig *de facto* az olasz maradt az oktatás és helyi adminisztráció nyelve; 1859-től kezdődően érvénytelenítik a nem francia nyelvű jogügyleteket,⁵⁸ innen számítható a nyelv erőszakos terjesztése az olasz, ill. a helyi nyelvváltozat rovására. A 20. sz. második felétől folyamatosak és erősek a békés autonómiatörekvések és az erőszakos szeparatista mozgalom is; a regionális nyelvre így kis késéssel, de kiemelt figyelem irányult. Nyelvoktatás tárgya 1974 óta,⁵⁹ sőt 1991 óta a rendes tanterv része. Ez az egyedülálló helyzet persze folytonos sűrűlődni jelent az állami nyelvpolitikával, mivel nem teljesen kompatibilis az alkotmánnyal.⁶⁰ A szigetnek 1991 óta van korlátozott autonómiája. Több indítvány született regionális hivatalos nyelvvé tételére (az első már 1992-ben),⁶¹ ezek azonban az alkotmány miatt nem lehetnek joghatályosak. Mindennek dacára mára a helyi nyelv kisebbségbe szorult, részben a nagyszámú betelepülőnek is köszönhetően (2020-as adat szerint 86–130E közti létszámú beszélő).⁶² 2010-ben a korzikai autonómia nemzetgyűlésében

57 Loi n° 84-747 du 2 août 1984 relative aux compétences des régions de Guadeloupe, de Guyane, de Martinique et de la Réunion. <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000512205> (letöltés időpontja: 2024. 02. 20.).

58 Ferrari 2019; úgy tűnik, a joggyakorlat ezt még 2023-ban is fenntartja: <https://www.theguardian.com/world/2023/mar/10/corsica-language-ban-stirs-protest-on-french-island> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

59 1974. évi 74-33. rendelet, 2000. évi oktatási törvénykönyv 312-11-1. §, 312-11-2. §; egyéb jogforrások, melyek elismerik a létét: 2002-92. tv. 7. §., 2001-454. alkotmánybírószági határozat (<https://www.legifrance.gouv.fr/cons/id/CONSTEXT000017664588> – letöltés időpontja: 2029. 09. 21.).

60 Nagy 2019: 79.

61 1992: 2013: <https://www.axl.cefan.ulaval.ca/europe/corsemotion.htm> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

62 <https://www.theguardian.com/world/2023/mar/10/corsica-language-ban-stirs-protest-on-french-island> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

egy Korzikai Nyelvi Chartát fogadtak el, 2012-ben létrehozták a Korzikai Nyelvi Tanácsot.⁶³ Napjainkban pedig éves és középtávú nyelvi terveket fogadnak el (Plan Lingua), amelyeket aztán éves jelentések értékelnek. A tervek fő célja a nyelvi tervezés, illetve előrelépés a (legalizált) teljes bilingvizmus felé. Támogatják (financiálisan is) a korzikai nyelv médiabeli és online jelenlétét.⁶⁴ Igyekeznek a kétnyelvű tanárok létszámát emelni, akár kvóták előírásával is.⁶⁵ Így pontos statisztikák hiányában is okkal feltehető, hogy a korzikai nyelvhasználat köre és a beszélők száma a szigeten már nem szűkül, hanem bővül.

II. Jogi, közigazgatási alapok, előzmények

A francia nyelvvédő tevékenységek a 20. század közepén az Egyesült Államok nyugat-európai gazdasági és kulturális hatása után következő nyelvi befolyása következtében indultak el.⁶⁶ Az élet számos területén megjelentek az angol-amerikai termékek és az azokat megnevező szavak, e neologizmusok pejoratív összefoglaló neve lett Franciaországban a *franglais*, *francricain* műszó (a *français* 'francia' és az *anglais* 'angol' vagy *américain* 'amerikai' szavak összeolvasztásából alkotva). Az angol-amerikai nyelv befolyása elleni harc összekapcsolódott Charles de Gaulle francia elnök hivatalosan is meghirdetett Amerika-ellenes politikájával, célja az Egyesült Államok politikai és kulturális befolyásának csökkentése volt. Az anglo-amerikanizmusok ellen meghirdetett nyelvvédő mozgalom idején formálódott az a hivatalos francia nyelvpolitika, amely akkor elsőrendű feladatának tekintette olyan szervezetek létrehozását, amelyeknek célja a francia nyelv védelme, fejlesztése és terjesztése. Ilyen volt például az 1966-ban megalakult és közvetlenül a miniszterelnök alá tartozó „A francia nyelv védelmének és terjesztésének legfelső bizottsága” nevű intézmény, vagy

63 Quenot 2013.

64 Ld. pl. a 2020-as éves jelentést:
<https://www.isula.corsica/assemblea/docs/rapports/2020E7441.pdf> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

65 https://www.corsenetinfos.corsica/CTC-Le-plan-Lingua-2020-enfin-adopte-_a14741.html (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

66 Bárdosi 2010: 9.

később az a szintén közvetlenül a miniszterelnök alá tartozó szerv, amely – egyfajta nyelvi minisztériumként – a francia nyelvvel és a franciaországi nyelvekkel foglalkozik. Ez utóbbinak egykori vezetője ma a Frankofón Egyetemek Szövetségének (*Association des Universités Francophones*) rektora.⁶⁷ „Maga a francia nyelv a kötőeleme annak a mára már fajsúlyos politikai szervezetté fejlődött frankofónia intézményének (*Organisation internationale de la Francophonie*) is, amelyet a volt szenegáli költő, államelnök Léopold Sedar Senghor és de Gaulle hozott létre az 1960-as évek közepén a régi francia gyarmatok és az anyaország politikai, gazdasági, kulturális és oktatási kapcsolatainak fenntartása és fejlesztése érdekében.”⁶⁸

A tudatos nyelvpolitika része, hogy 1971-óta minden francia minisztériumban működik egy terminológiai bizottság (*commission de terminologie*), melyek feladata a szakterület terminológiai hiányosságainak, pontosabban az angol terminusoknak a feltérképezése és francia szakszavakkal való helyettesítése. „Az így összeállított listákat a Francia Akadémia ellenőrzése után miniszteri rendeletek formájában a *Magyar Közlöny*höz hasonló *Journal Officiel de la République française* publikálja rendszeresen 1973 óta. A terminológiai listákban foglalt francia szakszavak használata kötelező érvényű az államtól függő intézményekben, például a közigazgatás, az oktatás és a kutatás terén. 1973 és 1991 között több mint 3100 új terminus született így módon Franciaországban.”⁶⁹ Franciaországban a számítástechnikai szakkifejezések közül szinte a teljes informatikai alapszókészletet francia megfelelőikkel látták el és ezeket el is terjesztették. Az új francia megfelelők elterjesztésben részt vett Kanada Québec régiója és az ott működő anyanyelvi iroda (*Office québécois de la langue française*), a *La Banque des Mots* [Szóbank] című nyelvészeti folyóirat vagy a legtekintélyesebb francia egy nyelvű értelmező szótárak.⁷⁰

67 Bárdosi 2010: 9–10.

68 Bárdosi 2010: 10.

69 Bárdosi 2010: 10.

70 Bárdosi 2010: 10.

1. Nyelvtörvények

A jogi előzmények közé tartoznak a francia nyelvre vonatkozó, modern kori francia nyelvtörvények.

A francia nyelv államnyelvnek tekinthető már a koraújkortól (a közigazgatás és igazságszolgáltatás nyelve az 1539-es villers-cotterêts-i ediktum óta). Az oktatás kizárólagos nyelve 1794 óta. Egységes nyelvtörvény azonban hosszú ideig nem mutatkozott szükségesnek; a 20. sz. második felében egyes törvényi rendelkezések alkottak kivételeket az általános kötelező használat alól.⁷¹

Nyelvtörvény létrehozását elsősorban a nemzetközi hatás növekedése indokolta, amely a francia nyelv általános használatát kezdte megkérdőjelezni. Az első nyelvtörvény az 1975. évi 75-1349. tv. a francia nyelv használatáról (Bas-Lauriol-nyelvtörvény).⁷² Ez kötelezővé tette a francia nyelv használatát többek között a nem magánszférában, vagyis a kereskedelmi megnevezésekben, a használati utasításokban, a munkaszerződésekben, a közintézmények feliratain, a rádiós és televíziós műsorok felvezetőiben, és tiltotta a külföldi (tehát nem csupán angol) szavak használatát abban az esetben, amikor azoknak létezett elfogadott francia megfelelője.⁷³

1994: Ekkor lépett életbe a Bas-Lauriol-törvényt hatályon kívül helyező, és az akkori kulturális miniszterről elnevezett Toubon-féle nyelvtörvény,⁷⁴ mely az 1975-ös törvény folytatásának számít. „Bevezetését széles körű társadalmi vita és egyeztetés előzte meg. A korabeli felmérések szerint pártállástól függetlenül a franciák 97%-a nyilatkozott úgy, hogy kötődik nyelvéhez, 70%-a büszke

71 Loi n° 51–46 du 11 janvier 1951 relative à l'enseignement des langues et des dialectes locaux *Loi Dexonne* <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000886638/> (letöltés időpontja: 2024. 02. 20.); Loi n°75-620 du 11 juillet 1975 relative à l'éducation *Loi Haby* <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000334174> (letöltés időpontja: 2024. 02. 20.).

72 <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000521788/> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

73 Bárdosi 2010: 11.

74 94-665. tv. a francia nyelv használatáról. <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000005616341> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

annak nemzetközi elterjedtségére, 93%-a egyetért a törvénnyel, 78%-a előnyben részesíti a nyelvi sokszínűséget Európában az angol általános használatával szemben. A törvényt a parlament nagy többséggel megszavazta, de az Alkotmánybíróság egyes, talán valóban kissé túlzó kitételeit a kifejezés szabadsága nevében alkotmányellenesnek minősítette (például azt a cikket, amely a tudományos kutatási projektek anyagi támogatását az eredmények francia nyelven történő publikálásához kötötte).⁷⁵ A Bas–Lauriol-törvény érdemi intézkedéseit a Toubon-törvény is átvette, és egyetlen paragrafusában engedményt adott az 1951 óta törvényes regionális nyelvoktatásnak.

Az azóta eltelt időben a törvény számos paragrafusát módosították, ill. hatályon kívül helyezték, de érdemi része továbbra is hatályos. Leszögezi, hogy „az oktatás, a munkavégzés, a forgalom és a közszolgáltatások nyelve” a francia.⁷⁶ Az üzleti és áruforgalomban, az írott és audiovizuális nyilvánosságban, a nyilvános feliratokban a francia nyelv használata a törvény erejénél fogva kötelező. Ez Európa talán legszigorúbb nyelvpolitikai rendelkezése, amely gyakorlatilag megakadályozza kisebbségi nyelvek nyilvános használatát, leszámítva a törvény 4. §-a által szabályozott kivételeket, ahol kétnyelvűség lehetséges, valamint a nemzetközi kapcsolatokat. Ugyanakkor a törvénynek van érzékelhető nyelvvédő és nyelvművelő (purista) irányultsága is, pl. létező francia nyelvi megfelelő esetén fenntartja az idegen kifejezések használatának tilalmát jogi személyeknek.⁷⁷ Legújabbban a törvénybe belefoglalták, hogy a regionális nyelvek használatának a törvény nem lehet akadálya.⁷⁸ Ez azonban elvi deklaráció, azt az eltelt időben még nem lehet reálisan megítélni, hogy ennek van-e pozitív hatása a regionális és kisebbségi nyelvek megőrzése terén. Kivételt tesz még a

75 Bárdosi 2010: 11.

76 94-665. tv. a francia nyelv használatáról. 1. §
<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000005616341> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

77 94-665. tv. a francia nyelv használatáról. 14. §
<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000005616341> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

78 2021-641. tv., a 94-665. tv. 21. §-nak módosítása
<https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000043524722> (letöltés időpontja: 2024. 02. 20.).

felsőoktatásról és kutatásról szóló 2013-as Fieraso-törvény is, amely bizonyos feltételekkel a felsőoktatásban lehetővé teszi a nem francia nyelvű képzést (nem franciáknak).⁷⁹ Jelenleg a gyakorlatban több szempontból szűkebben értelmezik a törvényt: így a netet nem tekintik nyilvános térnek, a nyelvi diverzitás érdekében jogszerűnek ismernek el nem francia feliratot, ha ugyanolyan jól olvasható francia fordítás van mellette (ez a regionális nyelvekre vonatkozik), a munkavégzés terén a szóbeliségben nem alkalmazzák mereven (ez pedig elsősorban a migránsok miatt van).⁸⁰

A Toubon-törvénynek a nyelvvédelemben kétségtelen eredményei vannak és népszerű is: az audiovizuális és digitális média felügyelőhatóságánál (ARCAN) benyújtott panaszok mintegy 81%-a a törvény szankcionálta nyelvi hibákra van, becslések szerint a franciák kétharmada már utasította vissza olyan termék vásárlását, amelynek nem volt francia leírása. A törvény alapján rendszeresen születnek marasztaló bírói ítéletek.⁸¹ Nagy pozitívuma a törvénynek, hogy kikényszeríti a terminológiafejlesztést.⁸²

A Toubon-törvéynél korábbi (1986) és többszörös módosítással hatályban van a Léotard-törvény,⁸³ amely a média nyelvhasználatát szabályozza, szintén szigorú nyelvvédő hozzáállással (pl. meghatározza a francia nyelv használatának minimális arányát több területen), azonban más szempontból előremutató szemléletű: pl. a francia és a regionális nyelvű produktumot több rendelkezése együtt veszi védelem alá, foglalkozik a jelnyelv használatával, az idegennyelv-oktatással a médiában.

79 2013-660. tv. a felsőoktatásról és kutatásról, 3. §. <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000027735009> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

80 Rapport 2023: 24., 30–31.

81 Rapport 2023: 27–28., 36.

82 Egyes esetekben a terminológia honosítása túlzottnak is tűnik. Nagyszámú főleg angol kifejezés francia ekvivalensének kialakításánál a szakember az angol szó jelentésmezejének nem feltétlen odaillő sávját fordítja, s a teljesen nemzetközi szavak helyettesítései egy idő után nem érthetők, pl. *software* helyett *logiciel*. (Az érvet és példát Majorossy Imrének köszönhetem.)

83 86-1067. tv. a kommunikáció szabadságáról <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000512205> (letöltés időpontja: 2024. 02. 20.).

A legújabb francia nyelvtörvény az egyetlen, amely a regionális nyelvek használatával foglalkozik és sok korábban elképzelhetetlen engedményt tesz: a 2021-es Molac-törvény.⁸⁴ Eszerint az állam és a területi önkormányzatok közös munkát végeznek a regionális nyelvek oktatására és terjesztésére, a finanszírozást is megosztják.⁸⁵ Csupán e törvény hatálybalépésétől törvényes Franciaországban a regionális nyelvek régióiban kétnyelvű nyilvános szövegeket és feliratokat alkalmazni⁸⁶ (8. §).

2. Hivatalos szervek felügyelő és ellenőrző tevékenysége

A fogyasztóvédelmet, a hirdetéseket és az audiovizuális szektort felügyelő különböző hivatalos szervek évente mintegy ezer ellenőrzést végeznek. A törvény ugyan lehetővé tette az előírások be nem tartásából fakadó kihágások pénzbüntetését, valójában azonban erre nem túl gyakran került sor.⁸⁷

A „francia Szenátus 2005-ben egyhangúlag [...] a vállalatvezetőkre, a vállalatok működésére vonatkozólag további szigorításokat írt elő (például, hogy minden vállalatvezető köteles írásos tájékoztatót átadni a munkavállalóknak a francia nyelv vállalaton belüli használatáról, vagy hogy a vállalati tanácsülések napirendjének, valamint az üléseken meghozott határozatokról szóló jegyzőkönyveknek a nyelve kötelezően a francia kell, hogy legyen)”.⁸⁸

Az ellenőrzéseket és szükség esetén jogi eljárásokat az *Autorité de régulation professionnelle de la publicité (ARPP)*, *Autorité de régulation de la communication audiovisuelle et numérique*, *Direction générale de la concurrence, de la consommation et de la répression des fraudes* végzik, azonban civil szervezeteket

84 2021-641. tv. a regionális nyelvek örökségvédelméről és előmozdításáról. <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000043524722> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.). Ez a salátatörvény legnagyobb részt régebbi törvények egy-egy paragrafusát egészíti ki.

85 2021-641. tv. a regionális nyelvek örökségvédelméről és előmozdításáról. 1. §, 6. § <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000043524722> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

86 2021-641. tv. a regionális nyelvek örökségvédelméről és előmozdításáról. 8. § <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000043524722> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

87 Bárdosi 2010: 11–12.

88 Bárdosi 2010: 12.

is bevonva: *Avenir de la langue française*, *Association francophone d'amitié et de liaison*, *Défense de la langue française*, *Forum francophone des affaires*.⁸⁹

3. Egyezmények

Legújabbban az állam számos feladatot megoszt a régiókkal, elsősorban természetesen a regionális nyelvek terén. Erre szolgálnak az ún. nyelvi paktumok (*pactes linguistiques*), amelyeket az állam különböző önkormányzati egységekkel köt, és meghatározzák a nyelvi prioritásokat. 2019 óta tartó vita van egy lehetséges „nemzeti charta” kérdésében a bilingvizmusról. Nem frankofón országokkal van példa bilaterális egyezményekre.⁹⁰

III. A stratégia célja

Az elmúlt 230 évben az állam a francia nyelv agresszív terjesztését és kizárólagossá tételét vette céljául a hivatalos használatban és az oktatásban. Ez a cél gyakorlatilag megvalósult, Franciaország bármely más nyelve alárendelt, veszélyeztetett helyzetbe került.

A 20. század végétől a stratégia aktív célja elsősorban a francia nyelv védelme az angol nyelv hatásaitól és a nyelvművelés által helytelennek tartott elemektől,⁹¹ a gyakorlatban a francia terminológia központilag is kötelező érvénnyel történő fejlesztése is. Franciaországban a francia államnyelv. Emellett törvények és intézmények is biztosítják a francia nyelv használatát.⁹² Egyelőre a „bevándorlókból lett franciák” problematikájára még nincs adekvát válasz.

Az országban beszélt regionális nyelvekre vonatkozóan a jelenleg érvényben levő alkotmány szövegébe, a területi közösségekről szóló rész 75-1. cikkébe

89 Rapport 2023: 25–29., 36.

90 Rapport 2023: 52–53., 11., 92.

91 Bárdosi 2010: 11–42.

92 <https://www.culture.gouv.fr/en/Thematic/French-and-French-languages/Acting-for-languages/Ensuring-the-use-of-French> (letöltés: 2023.07.04., jelenleg nem elérhető).

beillesztették a következő mondatot: „A regionális nyelvek Franciaország örökségének részét képezik.”⁹³

A 2023-ban hangsúlyos újabb stratégiai célok: erősíteni a francia mint idegen nyelv oktatását, plurilingvizmussal erősíteni a franciát a diplomáciai világban, a frankofón világon belüli mobilitás.⁹⁴

IV. Szerkezeti felépítés

A különböző típusú dokumentumokból levonható stratégiának nincs megfogalmazott szerkezeti felépítése.

V. Intézkedési területek

A francia nyelv használatáról szóló, 1994. augusztus 4-i 94-665. sz. törvény. 2023. július 4-én hatályos verzió. Lásd az egyes intézkedési területeket itt is:⁹⁵

- Törvények (lásd fentebb).
- Terminológiai bizottságok (*commission de terminologie*): 1971-óta minden francia minisztériumban működnek, ezek feladata a szakterület terminológiai hiányosságainak, pontosabban az angol terminusoknak a feltérképezése és francia szakszavakkal való helyettesítése.⁹⁶
- Korpuszfejlesztés: a francia nyelv nyelvi korpuszai régóta igen fejlettek, ennek ellenére az állam ebbeli szerepét továbbra is komolyan veszi, és modern digitális korpuszokat is létrehoz, illetve a digitális nyelvhasználatra vonatkozó korpuszokat. A jelenleg legeredményesebb vállalkozások: Dictionnaire des francophones (mintegy 500 000 lexikai egység), Trésor de la langue française (450 000 citáció). A legmodernebb online fejlesztések: FranceTerme, Médiathèque linguistique participative lancée par Wikimédia France et le ministère de la Culture, LinguaLibre.

93 Bárdosi 2010: 8.

94 Rapport 2023: 11.

95 <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000005616341> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

96 Bárdosi 2010: 10.

Egy Franciaországon kívüli vállalkozás is nagy jelentőségű: Grand dictionnaire terminologique québécois.⁹⁷

- Hivatalos szervek felügyelő és ellenőrző tevékenysége a francia nyelvre vonatkozóan: a fogyasztóvédelmet, a hirdetéseket és az audiovizuális szektort felügyelő különböző hivatalos szervek évente mintegy ezer ellenőrzést végeznek.⁹⁸
- Oktatás: az oktatás nyelve rendszerint a francia. A jelentős számban rendelkezésre álló egynyelvű szótárak használatára való iskolai nevelés megalapozza, hogy a francia nyelvvel való foglalkozás természetes módon beépül a franciák mindennapi életébe.⁹⁹ A „regionális nyelvek oktatása, a regionális rádiók és televíziók regionális nyelvű műsorai máig sokkal inkább a túrt, mint a támogatott kategóriába tartoznak”.¹⁰⁰
- Népszerű televíziós nyelvi műsorok, vetélkedők vetítése: Például *Merci professeur*, *Championnat d'orthographe*, *Des chiffres et des lettres*.¹⁰¹
- Spontán létrejövő és működő nyelvi klubok (a francia nyelvre vonatkozóan) a legkisebb településeken is.
- „Az angol talpnyalás Akadémiája” (*L'Académie de la Carpette anglaise*): minden évben kiosztják egyfajta „citromdíjként” a „polgári méltatlanság” díjat (*indignité civique*). „A díjat a francia értelmiségi elit azon tagja kapja, aki a zsűri szerint azzal tűnik ki, hogy Franciaországban vagy az európai intézményekben a francia nyelv rovására túlzottan elősegítette az angol nyelv és kultúra terjedését. Az első »díjazott« Louis Schweitzer (1999), a Renault elnök-vezérigazgatója volt, aki a vállalat párizsi központjában a vezetői értekezletek írásos összefoglalóinak nyelveként kötelezővé tette az angol–amerikait. A »díjazottak« között van még 2004-ből Jean-Claude Trichet, az Európai Központi Bank elnöke, aki funkcióba lépésekor kijelentette: »I am not a Frenchman«, vagy 2007-ből Christine Lagarde, francia gazdasági miniszter, aki kollégáival

97 Rapport 2023: 48–49., 75., 91.

98 Bárdosi 2010: 11–12.

99 Bárdosi 2010: 12.

100 Bárdosi 2010: 8.

101 Bárdosi 2010: 12.

gyakran kommunikál angolul, ami miatt meg is kapta a szójátékon alapuló *Christine The Guard* gúnynevet.”¹⁰²

- Nyelvi tisztaságra való törekvés: Franciaországban a 17. század óta vannak hagyományai a magyar *nyelvművelés* szóval és fogalommal rokonítható a *bon usage* 'helyes nyelvhasználat' fogalomnak. „A jobb- és baloldali megosztottságtól függetlenül a hivatalos állami politikával valamilyen módon mindig összefüggő purizmus a francia nyelvet általában a »világosság« (*clarté*), »tisztaság« (*pureté*), »logikusság« (*logique*), »kiegyensúlyozottság« (*équilibre*), »elegancia« (*élégance*), »szépség« (*beauté*) szavakkal szokta jellemezni. Fő célkitűzése a francia nyelv mindenáron való védelme az idegen behatások ellen, ha kell, kívülről jövő beavatkozások, szabályozások árán is. A purizmus elveit hirdető és minden nyelvi újítással kapcsolatban kételkedő nyelvészek és nyelvpolitikusok túlzottan konzervatív nyelvszemlélete nem veszi azonban figyelembe, hogy minden nyelv folyamatos fejlődésben van, és ez a fejlődés nem függetleníthető a világban zajló egyéb társadalmi, gazdasági, kulturális folyamatoktól.”¹⁰³
- Napjaink nyelvészei szerint a nyelvi „küzdelem” súlypontját át kell helyezni „a nemzetközi szintérre, össze kell kötni a francia nyelv ápolásával és minél szélesebb körben történő terjesztésével. A francia csak így maradhat hosszú távon sikeres versenytársa az angolnak a nyelvek piacán.”¹⁰⁴
- Bevándorlókból lett franciák (*Français issus de l'immigration*) problematikája: Franciaországban 1975 és 2000 között nyolcmillióra duzzadt a külföldiek száma. Velük kapcsolatban felvetődött a külföldiek asszimilációjának, integrációjának, keveredésének (*métissage*) kérdése. „A három szó itt nem egymás szinonimája, mert mindegyik fontos és hangsúlyos ideológiai-politikai töltettel bír. E hatalmas néptömeg túlnyomó többsége (mintegy 6 millió fő) észak-afrikai muzulmán arab, akik közül sokan már Franciaországban születtek, de akik »a gyökerekhez való hűség«

102 Bárdosi 2010: 12.

103 Bárdosi 2010: 13.

104 Bárdosi 2010: 13.

nevében ennek ellenére sem akarnak beilleszkedni a többségi társadalomba [...] és mára már a kívülálló többség számára érthetetlen nyelvet beszélnek (*langue des quartiers/cités; céfran*).¹⁰⁵ A migránsok nyelvét a francia gondolkozás nem tekinti regionális nyelvnek, ill. veszélyeztetett (védendő) értéknek; bizonyos esetekben azonban, mint pl. az algériai arab és berber (mostanra már régi, többedik generációs) migránsok esetében a határvonalak nem egyértelműek.¹⁰⁶ Az utóbbi években Franciaországot ez egyre inkább rákényszeríti, hogy a plurilingvizmust értéknek tekintse, amelynek a frankofónia csak része (Rapport: „kiegyensúlyozott plurilingvizmus a felsőoktatásban”),¹⁰⁷ s hangsúlyosabbá vált a francia mint idegen nyelv oktatásának kérdése is (szerve a France Éducation International). Tervek szerint a közeljövőben a francia adminisztráció bilingvis szójegyzékeit is megjelentetik (Glossaires bilingues de l’administration française), ami még nem oly régen is elképzelhetetlen lett volna.¹⁰⁸

- Egyre jobban felismerik a digitális nyelvhasználat jelentőségét, tervbe van véve egy ezzel foglalkozó újabb hivatal (Centre de référence pour les technologies de la langue), bár a francia nyelv előnyös helyzetből indul: a tartalom mennyiségi mutatóit tekintve az interneten a világ 4. nyelve! A legújabb megfogalmazás szerint: „saját nyelvünkön alkotni és újítani alapjog.”¹⁰⁹

VI. Ütemterv

A különböző típusú dokumentumokból levonható stratégiának nincs megfogalmazott ütemterve.

105 Bárdosi 2010: 14.

106 Cerquiglini 1999: 3.

107 Rapport 2023: 10., 33.

108 Rapport 2023: 60–61.

109 Rapport 2023: 73., 76.

VII. Feladat- és hatáskörök

A francia nyelvpolitika erősen institucionalizált természetű, számtalan hivatal együttműködésével valósul meg és a legfontosabb feladatokra újabb és újabb hivatalokat alapítanak. Összefoglaló megállapítás szerint: „Ki érintett benne? Az Állam, a területi önkormányzatok és az ezek védelme alá helyezett szervezetek, továbbá a közfeladatok ellátásával megbízott jogi személyek.”¹¹⁰ A francia állam részéről számos tárca érintett a kérdésben, elsősorban természetesen a Kulturális Minisztérium, de egyes kérdések az Oktatási és Fejlesztési, Igazságügy-, Belügy-, Külügyminisztérium hatáskörébe tartoznak. Szakmailag a nyelvvédelem legfőbb tekintélye továbbra is a Francia Akadémia (Académie Française), amely a Dictionnaire de l'Académie française-t is fenntartja és folyamatosan fejleszti.¹¹¹

Speciálisan nyelvpolitikai, illetve nyelvvédelmi célokra alapított szervezetek:

- Délégation générale à la langue française et aux langues de France (DGLFLF);
- Agence Universitaire de la Francophonie (AUF);
- Commission d'enrichissement de la langue française (CELF) – a francia nyelv gazdagítására létrehozott bizottság, de terjesztését is végzi;
- Conseil National des Langues et Cultures Régionales (CNLCR);
- Conseil Supérieur des Langues;
- France Éducation International;
- Observatoire des pratiques linguistiques (OPL);¹¹²
- Organisation Internationale de la Francophonie (OIF).

A nyelvtörvény betartásáért felelős felügyeleti szerveket ld. II.2. Hivatalos szervek felügyelő és ellenőrző tevékenysége.

110 Rapport 2023: 38.

111 <https://www.academie-francaise.fr/le-dictionnaire/la-9e-edition> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

112 Feladatkörük vázlatos bemutatását ld. Rapport 2023: 43–48., 60., 67., 69., 80., 89.

VIII. Felügyelet, fenntartás és megújítás

A felügyeletről a francia nyelvtörvény és a regionális nyelvtörvény rendelkezik.¹¹³ Folyamatos a hivatalos szervek felügyelő és ellenőrző tevékenysége a francia nyelvre vonatkozóan. Maga a törvénykezési gyakorlat azonban nem konzisztens: mind a nyelvtörvényt, mind az oktatási törvénykezést újabb és újabb törvényekkel és végrehajtási utasításokkal módosítják, számos esetben viszonylag friss rendelkezéseket is eltörölnek, különösen a regionális nyelveknek kedvező jogalkotásnál (például a gallo egyetemi képzésének visszavonása 2002–2008 közt).¹¹⁴ A kisebbségi nyelvek tekintetében tehát a felügyelet inkább korlátozó jellegű, a civil kezdeményezések és a már elért engedmények lefékezését célozza. Előfordul, hogy részben a finanszírozás, vagy akár a kodifikálás kérdését is a regionális hatóságok hatáskörébe utalják (jó példa a 84-747. tv. négy tengerentúli régió kompetenciáiról).¹¹⁵ A rendszer tervezett ellenőrzéséről és megújításáról általában nincs szó, de 2023-ban a nyelvhasználatot vizsgáló összefoglaló jelentést terjesztettek a parlament elé,¹¹⁶ amely (csekély mértékben) újratervezi a nyelvvédelmet, újabb stratégiai célokat nevez meg.

IX. Összehasonlítás, kitekintés

1. Francia irodalmi nyelv

A francia nyelvstratégia rendkívül aktív és erősen formalizált, gyakori jogalkotásban és intézményesített működésben is megnyilvánul. Ennek fényében

113 94-665. tv. a francia nyelv használatáról. 22. § <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000005616341> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.) és 2021-641. tv., a 94-665. tv. 10–11. § <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000043524722> (letöltés időpontja: 2024. 02. 20.).

114 Nolan 2011: 98.

115 Loi n° 84-747 du 2 août 1984 relative aux compétences des régions de Guadeloupe, de Guyane, de Martinique et de la Réunion. <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000512205> (letöltés időpontja: 2024. 02. 20.).

116 Rapport 2023.

különösen riasztó a korlátozott volta: gyakorlatilag egészében defenzív és korlátozó jellegű (ráadásul annál a nyelvnél, amely Európában az angolt leszámítva valószínűleg legkevesbé szorul védelemre). A francia nyelv jelenlegi domináns pozíciójába egy kétszáz éves rendkívül intoleráns és agresszív homogenizációs folyamat során jutott, amely mostanára nagyjából lezárult (és mivel alkotmányba foglalták a teljes egynyelvűséget, politikailag rendkívül nehezen fordítható vissza), illetve a 21. században az eddigi módon nem folytatható, így tulajdonképpen a nemzeti hagyománnyá vált, általában társadalmi értéként szemlélt állapotot csak konzerválni kell és lehet. Kétségtelen, hogy Franciaországon belül ennek nagy a társadalmi támogatottsága. Specialitása a frankofón közösség érdekeinek előtérbe helyezése, vagyis voltaképpen az anyanyelvi beszélők sajátos igényeit nem veszi figyelembe; ennek köszönhető az is, hogy olyan országok is elfogadják és támogatják, amelyekben a francia csak közvetítő nyelv: egy purista szemlélettel védett közvetítő közeg által ezek az országok könnyebben bekapcsolódhatnak a nemzetközi kulturális életbe. Annál hátrányosabb a Franciaországon belüli nyelvi kisebbségek számára, amelyek rendszeresen, de csekély eredménnyel próbálják tágítani a lehetőségeiket.

A magyar nyelvstratégia számára a francia szinte kizárólag felhasználhatatlan, vagy éppen helyzetünkkel homlokegyenest ellentétes megoldásokkal próbálkozik. A nyelv fejlődését kizárólag nyelvművelő és nyelvvédő eszközökkel kísérni elvileg sem helyeselhető megoldás, és láthatólag a valóságos problémákat még Franciaországban sem tudja hatékonyan kezelni: így pl. a frankofónia elve a „bevándorló háttérű franciák” problémáját jórészt elfedi, sőt még a jelenben is a frankofón államok közti mobilitást jelölik meg mint követendő célt.¹¹⁷ A nemzeti és nyelvi kisebbségekkel szemben¹¹⁸ ez a stratégia nagyon ellenséges, így a magyar nyelv számára rendkívül veszélyes lehet, ha a szomszédos államokban követésre talál. Franciaországban a folyamat kétszáz év alatt közel jutott ahhoz, hogy a regionális nyelvhasználatot teljesen felszámolják, és a mostanra létező kisebbségi nyelvvédelmi aktivitás, egyes esetekben (mint a breton

117 Rapport 2023: 13.

118 Francia szemmel francia az, aki franciául beszél, és Franciaországban él. A „nemzeti kisebbség” fogalmát ilyen szempontból nem is tudják értelmezni.

nyelvnel) megfogalmazott és az állam által immár tolerált nyelvstratégia dacára a helyzetnek a jövőben is inkább a romlása, mint a javulása várható (legalábbis ha a generációk közti transzmisszióról jelenleg alkotott becsléseket hitelesnek fogadjuk el és ebben a regionális és civil aktivitás nem képes nagyon rövid időn belül áttörő változást elérni). Szintén elfogadhatatlan a dialektusokkal szemben általánosan alkalmazott ellenséges, lenéző társadalmi attitűd, szinte semmi állami támogatás és csekély tudományos aktivitás mellett. Pozitívumnak mondható, hogy a legújabb időben igyekeznek figyelni a francia mint idegen nyelv oktatására, de – tekintetbe véve, hogy e téren a francia és minden más európai nyelv világszerte egyre erősebben hátrányba kerül az angollal szemben – ez is teljesen defenzív és kétes sikerű erőfeszítésnek tűnik. A frankofón lakosság idegen nyelvre tanítása viszont egyáltalán nem prioritás. A legújabb dokumentumokban felbukkanó „plurilingvizmus”¹¹⁹ így alighanem írott malaszt marad.

Egy tárgykörben mindazonáltal a francia stratégiának is vannak a magyar számára hasznosítható elemei, és pedig a terminológiában. A francia nyelv tudatos és következetes, törvényi eszközökkel is kikényszerített, társadalmilag is támogatott folytonos terminológiafejlesztése példaértékű lehet, különösen nálunk, ahol egységes magyar terminológiai stratégiáról egyáltalán nem beszélhetünk – még akkor is, ha a francia megoldások közt van kétségtelen túlzás, mint pl. jogi eljárások az indokolatlan idegen terminusokat használó jogi személyek ellen.

2. Regionális nyelvek és nyelvjárások

E szempontból Franciaország kétségtelenül nincs szerencsés kiinduló helyzetben, mivel 1) a tengerentúli területeken nagyon kis létszámú, kulturális múlt, presztízs és írásbeliség nélküli nyelvekkel kellene stratégiai tervezést megvalósítani, 2) az anyaországban a múltbeli erőszakos homogenizáció során a nyelvváltozatok beszélőinek létszámát tudatosan csökkentették a kritikus szint alá, presztízsüket és egy-két esetben létező írásbeliségüket is igyekeztek felszámolni. Az 1) kérdésben lényegében nem született megoldási javaslat sem, az oktatásra

119 Rapport 2023: 13.

irányuló legújabb kori gyenge próbálkozások nem sok eredményt hoztak, egyéb tervezésnek pedig nincs nyoma. A 2) kérdésben a különböző nyelvek esetében eltérően reményteli kezdeményezésekről beszélhetünk, de egyértelműen sikeres (még) egyik sem lett. Van olyan regionális nyelvváltozat, amely egyértelműen kihalt,¹²⁰ másoknál nincs nyoma semmilyen tudatos nyelvtervezésnek vagy -védelemnek. Néhány nyelv esetében nagyon szűk körű oktatás megvalósult.

A 19. század óta létezik tudatos törekvés az okcitán nyelv megőrzésére, revitalizálására (Félibrige-mozgalom, Frédéric Mistral költő aktivitása): ez sokáig irodalmi művek, ortográfia alkotásában, korpuszképzésben merült ki. 1951 óta az okcitán is azok közé a nyelvek közé tartozik, amelyeknek elvileg lehetséges az iskolai oktatása. Az első kétnyelvű iskola 1979-ben létesült.¹²¹ Mindez azonban úgy tűnik, nem vezet eredményre: az okcitán visszaszorulása az egész 20. században folyt, egyelőre nem hihető, hogy a folyamat megállítható volna.

Aktív nyelvpolitikát tapasztalunk viszont a korzikai nyelv esetében, amely a következő eredményeket tudta elérni: tényleges iskolai oktatás megteremtése, hivatalosan elismert nyelvvédelmi testület létrehozása, és nyílt politikai küzdelem a nyelv hivatalos státusának eléréséért. A beszélők számarányát és öntudatát, a presztízst tekintve viszonylag kedvező helyzetben levő nyelv esetében ez talán elegendőnek is mutatkozik a megmentésére és fejlesztésére.

Nagyon kedvezőek az adatok a franciaországi német nyelvváltozatok oktatását tekintve, de természetesen itt egy sokmillió nyelvközség tagjairól van szó, akik ezért könnyebb helyzetben vannak.

A breton nyelv helyzete sokkal nehezebb, bár a franciaországi kisebbségi nyelvek közül a legjobban kidolgozott aktív nyelvstratégiával rendelkezik, egyelőre a veszélyeztetettsége nem csökken, jövője még bizonytalan. A kidolgozott stratégiát függelékben ismertetjük, az érdemi összehasonlítást ott találhatják.

120 Az (okcitán alapú) judeoprovenszál nyelvnek, amelynek a középkorban önálló írásbelisége is volt, dokumentáltan az 1970-es években halt meg az utolsó beszélője.

121 Nagy 2019: 74.

Függelék: breton nyelvstratégia¹²²

Alapadatok

Érintett nyelvek: breton

Érintett országok: Franciaország (Bretagne régió)

A nyelv státusa az érintett országban: Nincs hivatalos elismerése

Beszélőközösség mérete: Valószínűleg 200E alatt

A stratégiai dokumentum típusa: elfogadott stratégiai terv

A stratégia természete: nyelvoktatás, revitalizáció, bilingvizmus felépítése

A stratégia kiterjedése: középtávú és hosszú távú

A stratégia időtartama: nincs adat

Intézkedési területek (felsorolva): belső jogalkotás, oktatás és breton nyelvű *mass media* feltételeinek hosszú távú megteremtése, elégséges mennyiségi mutatókkal való fenntartása, kulturális intézményrendszer létrehozása

Felelős intézet, kidolgozó: Conseil régional de Bretagne

Nyelvstratégiai mátrix:

A breton nyelv erősen veszélyeztetett státusú, anyanyelvi beszélőinek létszáma nagy ütemben csökken, a beszélők demográfiai megoszlása rendkívül kedvezőtlen, az egész régióban kisebbségen, sőt szórványban van, a régió keleti felén kihalt. Ez utóbbi területen a gallo (*oïl* típusú regionális nyelv) lépett a helyére, de mára az is veszélyeztetett státusban van, semmilyen hivatalos elismerése nincs, stratégiai védelme még megoldatlan. A breton nem hivatalos nyelv, semmilyen közigazgatási szerepe nincs, nagyon szűk

122 A franciaországi regionális nyelvek közül csak a breton esetében tudunk olyan átfogó stratégiai dokumentumokról, melyek alapján tudatos, szervezett nyelvstratégiát lehet leírni, gyakorlatban azonban elég szervezett nyelvvédelme van a korzikai nyelvnek is. A franciaországi német nyelvjárások (az alamann típusú, tehát felnémet elzászi és a csak nagyon kis területen beszélt középnémet moseli frank) helyzete viszonylag kedvező, de stratégiai tervezésről nem beszélhetünk: esetükben a német nyelvpolitika egészét kell figyelembe venni (ld. III. kötet). Hasonlóképpen a baszk nyelvet ld. a baszk, a flamand nyelvet a belga, a katalán nyelvet a katalán nyelvstratégiánál.

körű oktatása a 20. század második felétől engedélyezett, az állam a 21. században elvileg elismeri kulturális értéként, de gyakorlati védelmet nagyon keveset kap

I. A nyelv története, jelenkori állapota

A breton nyelv egy P-kelta nyelv, a legközelebbi ismert rokonai a walesi és a cornwalli nyelvek; Franciaország Bretagne régiójának nyugati felében (Basse-Bretagne) beszélik, bár a középkorban még az egész Bretagne-ra kiterjedt. Ide a történeti időkben került, a Brit-sziget angolszász hódítása után, a 6. században idemenekülő britek által. Legősibb írott emlékeit a 8. századból ismerjük, a középkorban viszonylag fejlett írásbelisége volt, 1464-ből szótára is ránk maradt, Jehan Lagadeuc háromnyelvű *Catholiconja*.¹²³ A Franciaországba integrálódó Bretagne elitje azonban már a 12–13. századtól francia nyelvre tért, a tartomány keleti részén egy *oïl* regionális változat terjedt el (amelyet a modern időkben *gal-lónak* neveznek), így a breton nyelv hanyatlása már a francia államnyelvvé válása előtt megkezdődött. A nyelvhasználat sorvadása más regionális nyelvekkel együtt a francia forradalommal gyorsult fel. A 19. században azonban a breton egyfajta romantikus kultusza is felbukkant, aminek gyakorlati eredménye a breton ortográfia megteremtése volt: először az 1830-as években a Le Gonidec-féle rendszer, 1911-ben ennek a reformja, a KLT rendszer, majd 1941-től ezt továbbfejlesztve a Peurunvan (egységesített) ortográfia, amelyet máig használnak.

A 20. század első felében állítólag még kb. 1 millió beszélővel (köztük egynyelvűekkel is) rendelkező nyelvnek az utóbbi időben végzett felmérések folyamatosan csökkenő számú beszélőjét állapítják meg. 1983-ban 600E (Bretagne lakosságának 16,3%), 1999-ben 304E (7,5%), bár körülbelül ugyanennyi személynek lehet passzív nyelvtudása.¹²⁴ 2017-es becslés szerint 207E, azonban 2007 óta a jelek szerint a létszámcsökkenés megállt.¹²⁵ A beszélők korfája

¹²³ Trépos 1964.

¹²⁴ PL 2004: 1.

¹²⁵ Wakeford–Broudic (2018) becslése szerint 2007-ben, Broudic (2010) becslése szerint 2009-ben 172E beszélő volt.

rendkívül kedvezőtlen,¹²⁶ többségük nyugdíjaskorú, bár 24 év alatt enyhe emelkedés észlelhető,¹²⁷ ami talán már a revitalizációs program hatása. Lényegében hasonló adatok állapíthatók meg a gallo regionális nyelvről is (2014-es becslés: 191E beszélő), ám a két nyelv közül a bretonnak magasabb a presztízse: a lakosság kb. 1/3-a szívesen megismerné, oktatási intézményrendszere már van.

A nyelv védelme, revitalizációja a 20. század 2. felében civil kezdeményezésre, sokáig az állami intézményrendszer ellenében, csak nagyon lassan indult meg. Breton nyelvű oktatás 1977 óta van (bár a törvény 1951 óta nyújt rá lehetőséget), 1979-ben alapítják a szülők civil szervezetét az állami iskolai kétnyelvű oktatás érdekében.¹²⁸ 2010-ben 13 000 tanuló vesz részt a kétnyelvű oktatásban,¹²⁹ ma ez a szám már 23 000.¹³⁰

Breton nyelvű könyvkiadás szűk körben létezik (évi kb. 80-90 kiadvány), sajtóról 1925 óta tudunk. Sikertelenül megteremteni a breton nyelvű rádió- és tv-adást is, sőt az viszonylag népszerű, ugyanakkor az internetes nyilvánosságból a nyelv lényegében hiányzik (a Microsoft 2007-től, Facebook 2014-től ismeri, de a közösségi médiában alig használja valaki).¹³¹ A revitalizációnak tehát az intézményes keretét sikerült megtölteni, kérdés, hogy ez elegendő lesz-e a nyelv megmentésére.

Sokkal nehezebb helyzetben van a Bretagne keleti felén a breton ottani, még középkori visszaszorulása óta használt *oïl* jellegű *patois*/regionális nyelv, a gallo, ugyanis még ezt a minimális elismerést sem tudta elnyerni, a Deixonne-törvény sem fogadta el oktatható nyelvnak. 1975 óta létezik civil szervezet ennek gondozására is.¹³² A 2000-es évek elejére kiharcolt engedmények instabilak: 2002-ben

126 Bár ennek a viszonylagos voltára már Ball (1997: 73.) figyelmeztet: „it is a curious fact, a hundred years ago, they [the dialects] were reported to be spoken largely ‘by old people’ – and are still so reported today.”

127 Wakeford–Broudic 2018.

128 Association de parents d’élèves pour l’enseignement bilingue français-breton a l’école publique / Div yezh Breizh, <https://div-yezh.bzh/fr> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21. – 2013-ig frissült honlap, az egyesület tehát azóta nem aktív).

129 Molac 2010.

130 https://www.axl.cefan.ulaval.ca/europe/france-3politik_minorites.htm (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

131 Wakeford–Broudic 2018.

132 Nolan 2011: 92.

visszavonták a lehetőséget, hogy a tanítóképzésben szerepeljen, ezt csak 2008-ban nyerte vissza.¹³³ Oktatása jelenleg is egészen szűk körben folyik.¹³⁴ Elvileg is kérdéses a státusa: nyelv vagy nyelvjárás; presztízse még a bretonénál is jóval alacsonyabb, beszélői többnyire szégyellik. A gallót hivatalosan először a PL ismerte el nyelvnek. Szinte a teljes intézményrendszer megteremtése hátravan, a korpuszképzés is, és két vetélkedő, általánosan el nem fogadott ortográfiai rendszere van.¹³⁵ Ezért a gallo fennmaradása még a bretonénál is kérdésesebb.

II. Jogi, közigazgatási alapok, előzmények

A breton nyelv nyilvános használatának jogi feltételei nem adottak. Oktatására az 51-46. tv. (Deixonne-törvény) adott először minimális lehetőséget (heti 1 óra), 2001-ben a 31-7-2001. miniszteri rendelet a kétnyelvű oktatásra.¹³⁶ A nyelvpolitikai irányelveket Bretagne regionális tanácsa 2004-ben fogadta el,¹³⁷ eszerint a regionális tanács céljai közt van a belső jogalkotás.

III. A stratégia célja

Belső jogalkotás (távlati cél elérni, hogy Franciaország ratifikálja a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartáját), az oktatási és kulturális intézményrendszer megteremtése és tartós biztosítása, a breton nyelvű rádió- és tévéadás kiterjesztése. Azonban deklarálja, hogy hosszú távon a nyelv minőségét csak a családon belüli transzmisszió tudja biztosítani.¹³⁸

133 Nolan 2011: 98.

134 Le-Coq 2009.

135 Nolan 2011: 100–103.

136 <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000886638> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.), <https://www.education.gouv.fr/botexte/bo010913/MENE0101626C.htm> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

137 PL 2004.

138 PL 2004.

IV. Szerkezeti felépítés

A fennálló helyzet elemzése, az önálló gallo nyelv elismerése, célkitűzések leírása, megvalósításukra terv.

V. Intézkedési területek

Oktatás: minimumfeltételek és finanszírozás biztosítása, oktatási anyagokba való beruházás. Iskolai és iskolán kívüli képzés. A breton meglévő és fejlesztendő oktatási hálózata (cél: 20 000 tanuló, évi 150 oktató képzése) mellett a gallo oktatási hálózatát meg kell teremteni.

Média: a rádióadás kiterjesztése egész Bretagne-ra, televízióadás megteremtése (a stratégia elfogadása óta megvalósult).

Kultúra: könyvkiadás, színház, konzervatórium megteremtése/támogatása.

Szervezet: nyelvi szolgálat megteremtése.¹³⁹

VI. Ütemterv

Nem állapítható meg.

VII. Feladat- és hatáskörök

2010-ben, prefektusi rendelettel hozták létre a Breton nyelv állami hivatalát (Office public de la langue bretonne/Ofis publik ar Brezhoneg) a francia állam és több régió és département közös alapítása által,¹⁴⁰ amelynek feladatköre a nyelvfejlesztés/nyelvi revitalizáció.

VIII. Felügyelet, fenntartás és megújítás

A program éves evaluációja különböző régiós szervek vegyes kommissiója által.

¹³⁹ PL 2004: 5–9.

¹⁴⁰ <https://www.fr.brezhoneg.bzh/137-l-oplb.htm> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).

IX. Összehasonlítás, kitekintés

A breton nyelv esetében a 20. század végén egészen kritikus helyzet alakult ki, amire a civil társadalom aktív revitalizációs törekvésekkel felelt, az oktatási lehetőséget mára – kedvezőtlen feltételek közt, mindenütt szórványhelyzetben – megteremtették, nyelvi korpuszképzés, mediatizálás tekintetében is előrelépés tapasztalható, és végül a régió hivatalos szervei is részben átvették a kezdeményezést, így a breton nyelv az egyetlen a franciaországi nyelvek közt, amelynek részletes nyelvstratégiai terve van, amely a legnagyobb figyelmet természetesen az oktatásra fordítja, de más fontos kulturális területekre és a fenntarthatóságra és finanszírozhatóságra is kiterjed. A francia politikai környezetben ez csak az önkéntes bilingvizmus támogatására irányulhat, és támogatnia kell a frankofónia elvét. Ezzel együtt a breton nyelvi revitalizációnak vannak mérhető eredményei, de az továbbra is kétes, hogy ezek a nyelv élő használatának megmentésére elegendők lesznek-e.¹⁴¹

A breton és magyar nyelvstratégia alig hasonlítható össze, a két nyelv helyzete annyira különböző. A breton nyelv veszélyeztetettsége és jogi védelmének szinte teljes hiánya csupán a legrosszabb helyzetben levő magyar szórványokéhoz, így esetleg a moldvai magyar nyelvhasználathoz hasonlítható; csak-hogy jelenleg, a 21. században a többségi társadalmi és politikai környezet már inkább semleges, ami a szórványmagyarságénál jobb helyzet. A breton stratégiai tervezés – különösen ahhoz mérten, hogy civil szerveződésektől indult ki – rendkívül tudatos lépésekben próbál építkezni. Ezek egy része, mint korpuszképzés, mediatizálás, a hasonló szórványhelyzetben lévő magyar népesség számára kevésbé lényegi kérdés, de az önkéntes alapú oktatás jelenleg is egyre bővülő megszervezése példamutató lehet. Mindazáltal mára az is világossá vált, hogy ez kevés, a családi transzmisszió nélkül nem elég a nyelv fenntartásához. Érdekes és figyelemre méltó jelenség, hogy a bilingvizmust nem csak realitásnak, hanem követendő célnak is látják. Azonban a jelenleg előremutónak és

141 Ez egyébként jóval aktívabb és institucionalizáltabb nyelvstratégia mellett is kérdéses volna, ld. *Az ír nyelvstratégia* c. fejezetet, a hasonló helyzetben levő másik kelta nyelv, az ír államilag is erősen támogatott, mégis bizonytalan eredményű revitalizációjáról.

hasznosnak tűnő kezdeményezésekről a jövőben derül ki, hogy elérik-e a célt: az élő nyelvhasználat fennmaradását. Ha nem, akkor tanulságuk elsősorban negatív: ez esetben még ilyen viszonylag erőteljes és átgondolt tervezés sem elég a hasonló szórványhelyzetben lévő nyelvközösség megmentéséhez.

Felhasznált irodalom

- Atlas Linguistique de la France*. <http://lig-tdcge.imag.fr/cartodialect5/#/> (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).
- Ball 1997. Ball, Rodney: *The French-Speaking World: A practical introduction*. Routledge, London, 1997.
- Bárdosi 2010. Bárdosi Vilmos: Globalizáció, Európa és nyelv. A francia példa. *Magyar Nyelvőr*, 134. (2010) 1. sz. 1–15.
- Broudic 2010. Broudic, Fañch: Le breton: une langue menacée ou une langue officialisée? *Langues et Cité*, (2010) 17. sz. 2.
- Cerquiglini 1999. Cerquiglini, Bernard: *Les langues de la France – Rapport au Ministre de l'Éducation Nationale, de la Recherche et de la Technologie, et à la Ministre de la Culture et de la Communication*. 1999. április. https://medias.vie-publique.fr/data_storage_s3/rapport/pdf/994000719.pdf (letöltés időpontja: 2023. 09.26.).
- Ethnologue (nyelvkatalógus)*: <https://www.ethnologue.com/country/FR/>
- Ferrari 2019. Ferrari, Giovanni: *Le statut des langues régionales dans la justice*. <https://www.edscuola.eu/wordpress/wp-content/uploads/2019/01/ferrari.pdf> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).
- Grégoire 1794. Grégoire, Henri: *Rapport sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française. Convention nationale*. 1794. („Jelentés a nyelvjárások megsemmisítésének és a francia nyelv használata általánossá tételének szükségességéről és eszközeiről”). https://fr.wikisource.org/wiki/Rapport_sur_la_nécessité_et_les_moyens_d'anéantir_les_patois_et_d'universaliser_l'usage_de_la_langue_française (letöltés időpontja: 2023. 09. 21.).
- Leclerc 2013. Leclerc, Jacques: *Histoire de la langue française* (A francia nyelv története). Agence intergouvernementale de la Francophonie 2013. <http://>

- www.axl.cefanelaval.ca/francophonie/histlngfrn.htm (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).
- Le-Coq 2009. Le-Coq, André: L'enseignement du gallo. *Tréma*, 31. (2009) 39–45. <https://doi.org/10.4000/trema.942> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).
- Marcou–Richard–Wolff 2022. Marcou, Richard – Richard, Laurent – Wolff, Alexandre: *Estimation des populations francophones dans le monde en 2022. Sources et démarches méthodologiques*. ODSEF, Québec, 2022. <https://observatoire.francophonie.org/wp-content/uploads/2022/03/odsef-lfdm-2022.pdf> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).
- Molac 2010. Molac, Paul: L'enseignement bilingue: quel présent? quel avenir? *Langues et Cité*, (2010) 17. sz. 5.
- Nagy 2019. Nagy Noémi: *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma. Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2019.
- Nolan 2011. Nolan, Shaun: Reassessing Gallo as a regional language in France: language emancipation vs. monolingual language ideology. *International Journal of the Sociology of Language* 209. (2011) 91–112. DOI 10.1515/ijsl.2011.023
- PL 2004. *Une politique linguistique pour la Bretagne*. Direction de la Culture, 2004. http://divyezhangouenou.free.fr/plan_de_politique_linguistique.pdf (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).
- Quenot 2013. Quenot, Sébastien: Coofficialité et normalisation de la langue corse : méthode et objectifs d'un processus politique. Les Locuteurs et les langues: pouvoirs, non-pouvoirs et contre-pouvoirs. *Réseau Francophone de Sociolinguistique*, (2013) Jul, Corte. <https://univ-corse.hal.science/hal-01178803>
- Rapport 2023. *Rapport au Parlement sur la langue française 2023*. Ministère de la Culture, Paris, 2023. <https://www.culture.gouv.fr/Thematiques/Langue-francaise-et-langues-de-France/Actualites/Rapport-au-Parlement-sur-la-langue-francaise-nouvelle-formule> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).
- Trépos 1964. Trépos, Pierre: Le Catholicon de Jehan Lagadeuc. Pour son cinquième centenaire. *Annales de Bretagne*, 71. (1964) 4. sz. 501–552. DOI:10.3406/abpo.1964.2236
- Varga 2007. Varga Miklós: *frankofónia/Frankofónia*. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=JEEIVG> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).

- Wakeford–Broudic 2018. Wakeford, Pascale – Broudic, Fañch: *Les langues de Bretagne. Enquête sociolinguistique*. 2018. <https://www.bretagne.bzh/app/uploads/Etude-sur-les-langues-de-bretagne.pdf> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).
- Wolff 2014. Alexandre Wolff (ed.): *La langue française dans le monde 2014*. Organisation Internationale de la Francophonie, 2014. <https://web.archive.org/web/20150412002239/http://www.francophonie.org/Langue-Francaise-2014/projet/Rapport-OIF-2014.pdf>

Jogi források

- Code de l'éducation: Section 3: Les instituts et les écoles*. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006525373/2000-06-22 Code de l'éducation 2000. (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).
- Décision 99-412 DC – 15 juin 1999 – Charte européenne des langues régionales ou minoritaires – Non conformité partielle*. <https://www.legifrance.gouv.fr/cons/id/CONTEXT000017667958?isSuggest=true> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).
- Décret n°2001-733 du 31 juillet 2001 portant création d'un conseil académique des langues régionales*. <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000590638> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).
- Décret n°74-33 du 16 janvier 1974 LES ART. 2 A 9 INCLUS DE LA LOI DU 11-01-1951 ET LE DECRET DU 10-07-1970 SONT APPLICABLES DANS LA ZONE D'INFLUENCE DU CORSE* <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000328661> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).
- Décret n°81-553 du 12 mai 1981 RELATIF A L'ENSEIGNEMENT DES LANGUES ET DIALECTES LOCAUX*. JORF du 16 mai 1981. <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000703750> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).
- Décret n°92-1162 du 20 octobre 1992 relatif à l'enseignement des langues et dialectes locaux*. <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000709907> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).

JORF du 18 janvier 1974.

<https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000328661> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).

La Convention. 11. 17 novembre 1794 (27 brumaire an III). Décret relatif à la constitution des écoles primaires. In Chervel, André – Coll, Pierre: *L'enseignement du Français à l'école primaire – Textes officiels*. Tome 1. 1791–1879. *Bibliothèque de l'Histoire de l'Education*, 5. Institut national de recherche pédagogique, Paris, 1992. 51–52. https://www.persee.fr/doc/inrp_0000-0000_1992_ant_5_1_1723 (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).

LOI n° 2000-1207 du 13 décembre 2000 d'orientation pour l'outre-mer (1).

<https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000387814> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).

LOI n° 2005-380 du 23 avril 2005 d'orientation et de programme pour l'avenir de l'école (1). <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000259787> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).

LOI n° 2013-660 du 22 juillet 2013 relative à l'enseignement supérieur et à la recherche (1).

<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000027735009> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).

LOI n° 2021-641 du 21 mai 2021 relative à la protection patrimoniale des langues régionales et à leur promotion (1). <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000043524722> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).

Loi n° 84-747 du 2 août 1984 relative aux compétences des régions de Guadeloupe, de Guyane, de Martinique et de la Réunion. <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000878215> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).

Loi n° 86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication (Loi Léotard).

<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000512205> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).

Loi n° 94-665 du 4 août 1994 relative à l'emploi de la langue française.

<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000005616341> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).

*Loi n°51-46 du 11 janvier 1951 relative à l'enseignement des langues et dialectes locaux *Loi Dexonne.*

<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000886638> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).

Loi n°75-1349 du 31 décembre 1975 relative à l'emploi de la langue française.

<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000521788> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).

*Loi n°75-620 du 11 juillet 1975 relative à l'éducation *Loi Haby*.*

<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000334174> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).

Loi organique n° 2004-192 du 27 février 2004 portant statut d'autonomie de la Polynésie française (1).

<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000435515> (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).

Ordonnance 188 de 1539 (ou „ordonnance de Villers-Cotterêts”) prise par le Roi

François Ier imposant l'usage du français dans les actes officiels et de justice.

Enregistrée au Parlement de Paris le 6 septembre 1539 [1539. évi ún. villers-cotterêts-i rendelet]

http://www.axl.cefanelaval.ca/francophonie/Edit_Villers-Cotterets-complt.htm (letöltés időpontja: 2023. 09. 26.).